

МОДЕЛ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА СОЦИОКУЛТУРНА СРЕДА ЗА ПОСТИГАНЕ НА ПО-ЕФЕКТИВНА ОРГАНИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ НА ПРОЦЕСА НА УЧЕНЕ И УЧАСТИЕ НА ДЕЦА И УЧЕНИЦИ, ПРИНАДЛЕЖАЩИ КЪМ УЯЗВИМИ ОБЩНОСТИ

Доц. д.н. Йосиф Нунев

*Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Педагогически колеж – Плевен*

Резюме. Целта на изследването е да се предостави на директори на образователни институции, експерти от регионалните управления на образование, както и на специалисти в общини достъпен модел за изследване на семейства с различна степен на уязвимост с оглед на по-ефективната организация и управление на ученето и участието на децата и учениците от тези семейства. Идентифицирането и запознаването със специфичните особености на жизнената среда на обособени общности, и особено на най-рисковите семейства между тях, дава възможност на всеки педагогически специалист да променя себе си и образователната среда, за да стане тя по-приобщаваща и да отговори на индивидуалните нужди на всяко дете. Моделът позволява на педагогическите специалисти, попаднали в такава културно-образователна среда, организирано и целенасочено да подчинят дейността си на опознаване спецификите на своите възпитаници и поставяне на работата си на научни основи. Изследването може да се възпроизвежда с всяка формирала се обособена проблемна общност в градска или селска среда.

Ключови думи: социокултурна среда; уязвими семейства; организация и управление

Въведение

Социокултурната среда, в която се раждат, растат и възпитават различните деца, безсъмнено играе основна роля в по-нататъшния процес на тяхната социализация. У нас се раждат хиляди деца, които в процеса на първичната си социализация натрупват множество дефицити още в своето семейство. Тези дефицити по-нататък се явяват истинска преграда за тяхното обучение и възпитание в образователните институции и затрудняват значително образователната подкрепа,

която се стреми да окаже всеки учител. „Педагогическите специалисти трябва да намерят най-ефективните начини за позитивно общуване и подкрепа, така че децата с различни способности и начини за взаимодействие и учене да могат да се включват пълноценно в образователния процес, да разбират и да участват“ (Ivanova 2015, p. 20). В това отношение пионерите на приобщаващото образование Т. Бут и М. Ейнскоу препоръчват установяването на пречките пред ученето и участието, което може да се използва, за да се концентрират усилията върху онова, което трябва да се направи за подобряване на образованието за всяко дете (Booth & Ainscow 2002, p. 5). Тази препоръка е особено валидна при обучение на деца и ученици, които се раждат и растат в обособени жилищни пространства, съставени само с жители от ромски произход.

Настоящото теренно проучване е извършено в ромския квартал „Кошарник“ на областния център Монтана през есента на 2013 г.¹, а използваните данни в него са актуализирани през януари – март 2022 г. Използваните методи на изследване са: наблюдения и водене на неформални разговори – индивидуални и групови; наблюдения на ситуации на вербална и невербална комуникация между жители на квартала; водене на неформален разговор с повече членове на семейства за очертаване на нагласите и отношенията вътре в тях; дълбочинни интервюта. Разговорите и интервютата с представителите на местните роми са проведени на случаен принцип. Насочването към обособена ромска общност е съвсем целенасочен акт с оглед на това, че във всеки исторически формирал се у нас ромски квартал наличието на множество от семейства в уязвима ситуация е реален факт. Това съвсем не означава, че предложеният модел не може да се използва и в неромска среда.

1. Описание на квартала и общностите в него

1.1. Местоположение и жилищна среда

Квартал „Кошарник“ се намира на около 4 км североизточно от центъра на областния град и на около 2,5 км северно от промишлената му зона. Местните роми разказват, че в града през 1942 г. е имало голямо наводнение, при което най-много пострадал ромският кв. „Огоста“. Потърпевшите семейства получили право да строят свои жилища в местността Сланище, по-известна сред населението днес като „Подовата керамика“. По-късно, през 1974 г., италиански инвеститори харесали мястото, в което се е развивал новият ромски квартал, и получили право да построят завод за подова керамика. Тогава общината отредила безвъзмездни парцели в западната част на близкия кв. „Кошарник“ и ромските семейства били принудени да се преселят на новото място.

Заселниците в кв. „Кошарник“ основно са роми от подгрупата на калайджиите, а по-малката част – от кошничарската подгрупа. Калайджиите са били и досега са в тесни роднински отношения и са неразделна част от калайджийската общност на областния център. Заедно с тях се заселили и две семейства на решетари, които според техния разказ живеели заедно с калайджиите в „Подова керамика“.

През годините ромите строели своите предимно двуетажни домове, с широки и просторни стаи, с китни и подредени дворове с цветни и зеленчукови лехи, със стопански постройки и отглеждали животните си в тях. Огромната част от жилищата са с баня и тоалетна, пристроени към основната жилищна сграда най-често заедно с гараж. В наше време всички основни улици, които са в рамките на регулацията, имат водопровод и канализация и са асфалтирани.

В регулираната част от квартала нормално явление е плащането на данъците за недвижима собственост. Има улично осветление и тротоарни площи. Кварталът се обслужва от няколко лични лекари, има начално училище с капацитет за над 100 ученици, няколко частни магазинчета за хранителни стоки и кафенета в централната му част. В дворовете и пред къщите в регулираната част често явление е наличието на лек автомобил. Навсякъде има деца и младежи, които придават младежки и действен профил на живущите в него, особено по празници и почивни дни.

В последните 30 години обаче в П-образна форма около законните постройки в квартала се е появил плътен кордон от малки, предимно едностаини или двустаини кирпичени колиби. Всички те са в нерегулирани пространства около квартала. В тях липсват огради, гаражи, бани, а тоалетните са външни паянтови постройки. Липсват нормални междужилищни пространства, а наличните са заети от коне и други животни, каруци, дърва за огрев и купища боклуци. Живеещите в тази част от квартала не плащат данъци за своите временни жилища.

По неофициални данни в целия квартал живеят около 3 хиляди души, или общо около 550 домакинства. Над 120 от тях са разположени в нерегулираното пространство, което заема около 1/5 част от площта на целия квартал. 2/3 от представителите на тези домакинства са решетари и кошничари, нови заселници от околните села. Най-компактната маса от тях са се настанили в най-западния дял от квартала, но като цяло обаче, махалата изглежда добре благоустроена и не особено замърсена. Мнозинството от жителите на квартала са от подгрупата на калайджииите, които са и първите му заселници.

1.2. Бедността и маргинализацията в изследваната общност

По разкази на роми с различен социален статус в квартала преобладават бедните семейства. Разбирането за бедност според тях е: липсата на постоянна работа и доходи; ангажираност в сивия сектор; без личен автомобил; без личен компютър и интернет въщи; липса на възможност за почивка; без пътувания в други населени места и извън страната; често не се плащат сметки за изразходени консумативи; неграмотност и затруднена комуникация. Интересни са и индикаторите за успели (богати) семейства, свързани с: наличие на доходна постоянна работа или собствен бизнес; наследство в недвижима собственост, пари, животни и коли; притежаване на личен автомобил, компютър, интернет; собствени стаи и библиотека за децата; възможност за лятна почивка; разплащане на собствените сметки; покриване на семейните нужди; заделени пари за черни дни; грамотни членове на семейството; средно и висше образование и улеснена комуникация.

В квартала най-трудно живеят семействата с маргинални характеристики, които са се самонастанили извън кварталната регулация, без инфраструктура и оформено дворно пространство, в малки кирпичени колиби. Най-бедстваният дял от тях са струпани в най-високата част на квартала, в т. нар. Крумова махала. Тук по-голямата част са пришълци, самоопределят се като решетари и кошничари, а калайджии между тях няма. Последните нямат добро мнение за тях, но не ги порицават до крайност. Стремят се да внушават при нашите разговори чувство на добросъседство и толерантно отношение. В интервютата с представители на отделните подгрупи това отношение се извежда на преден план от всички. Факт е, че помежду им има и смесени бракове.

Хроничната безработица и липсата на постоянни доходи са проблеми, които се изтъкват от всички. Етническият произход, ниското образование и недостатъчната квалификация са най-често посочваните причини за слабата представителност на официалния пазар на труда. Огромната част от безработните намират препитание в местната сива икономика, сезонната работа, социалното подпомагане и работата в чужбина.

Бедните в квартала се изхранват най-често с готвене на постни ястия от картофи, боб и ориз. Рядко се консумират прясно месо, плодове, зеленчуци, кисело мляко. При тях е немислимо децата да получават храна, специално приготвена за тях. Хляб, боб, картофи и ориз са най-често купуваните стоки в кварталните магазини. Пазаруването „на вересия“ е най-честата практика с маргиналните семейства. Няма обаче оплаквания от невръщане на борchoвете по магазините. Само по-заможните роми си позволяват пазаруване в хранителните вериги „Била“ и „Лидъл“ или в общинския кооперативен пазар в центъра на Монтана.

Най-често отглежданите животни в личното стопанство на ромите от квартала са конете, прасетата и козите.

Здравните грижи в изследвания квартал се осигуряват от четирима-петима общопрактикуващи лични лекари. На щатна работа към общината са включени трима здравни медиатори. Те според интервюираните роми имат висок принос в опазването на здравето и живота на най-уязвимата част от гражданите на квартала. Най-честите заболявания са грип, различни настинки, вируси, между които и COVID-19. До минимум са сведени по-опасните заболявания като пневмония, туберкулоза, хепатит, дизентерия и други. В квартала преобладават ромите без здравно осигуряване. Интервюираните граждани изрично подчертават доброто си отношение към личните лекари.

2. Общностни характеристики

2.1. Подгрупи и общностен интегритет

Всички ромски семейства в квартала са уседнали. Основно се самоопределят като принадлежащи към подгрупите на **калайджии, кошничари и решетари**. Съотношението между тях е в рамките на 3:2:0,5. Всички говорят своите диалек-

кти, но всеки жител на квартала познава в различна степен и може да общува на калайджийски, т.е. диалекта на мнозинството. Вторият език на всички подгрупи е българският и той често звучи и при вътрешносемейните комуникации. Това дава възможност на децата още от малки да имат чувствителност и в различна степен да усвояват националния език.

Всички роми в квартала са християни поне от три поколения насам. В миналото са били мюсюлмани и затова все още в обращение са лични имена в общността като Салко, Яшка, Алико, Али, Зуфика и др. Връх в религиозността на ромите тук имат различните протестантски църкви.

В квартала не липсват местни авторитети и лидери. Забелязва се както формалното лидерство, изразено чрез кметски наместник, здравен медиатор, образователен медиатор, пастор и т.н., така и неформално лидерство, най-често подчинено на партиен или неправителствен принцип. Едновременно с това обаче все още се срещат авторитетни личности, които с признатите си лидерски умения успяват да балансират и респектират представителите на различните интереси и умело да поддържат социалния мир в общността.

2.2. Семейни модели, ранни бракове и ранни раждания

В квартала преобладават патриархалните семейства с две до три деца при калайджиите и от три до четири деца при решетарите и кошничарите. В тях обикновено три поколения съжителстват заедно и всеки член на семейството си има своето място. Старите родители все още са на почит и уважение. Почти всички от тях, стигнали до пенсионна възраст, получават пенсии (в миналото тук безработицата е била непознато явление). Старите калайджии и кошничари, както и техните деца, са сключвали граждански брак в миналото, но понастоящем много малко семейства го правят.

Годежът и сватбата са задължителни семейни празници, които гражданите на квартала са издигнали в култ. Задължително се правят такива дори и да не се подпише формален брак. Отделянето на младото семейство след сватбата от родителите е непознато явление. Всички интервюирани говорят за спазване на традицията за девственост преди сватбата. Част от решетарите и кошничарите обаче посочват, че сключването на традиционен брак е излишно разточителство, и масово съжителстват неформално. Съответно и раздялата при тях е по-лесна и по общо мнение – все по-често явление. Грижата за децата в такива случаи обикновено се поема от майката, подпомогната от нейните родители. Част от интервюираните роми признават, че тежките форми на домашно насилие в махалата, макар и рядко, не са изключение и са насочени основно към жените и много по-рядко към децата.

Традицията за девственост на булката през първата брачна нощ все още е важна ценност в кварталната общност, но част от интервюираните млади хора твърдят, че вече е практика сред младите хора в квартала да се използват контрацептиви.

Водеща роля в отглеждането и възпитанието на децата има майката. Бащата основно се грижи за доходите на семейството. Свекърът и свекървата имат подпомагаща и допълваща функция, но в последно време тяхната роля е основна поради заминаването на работа в чужбина и оставянето на децата при тях. Мнението на възрастните в традиционните семейства по отношение на децата и за други важни дела е все още жива практика. С повишаване на образователното ниво и социалния статус на младите родители се повишава и тяхната независимост в отглеждането и възпитанието на собствените деца. В семействата на рещетари и кошничари много рядко се срещат роми, достигнали до пенсионна възраст. По-висока е заболяемостта и смъртността при двете подгрупи, което пряко кореспондира с по-ниския им стандарт на живот в сравнение с калайджиите.

Взаимоотношенията между децата в семействата са дружелюбни. По-големите обгрижват по-малките и им помагат навсякъде, включително и в училище. В квартала преобладават семействата с две до три деца максимум. При най-маргиналните семейства може да се видят и повече деца. Това дава възможност на младите семейства да се грижат по-добре за своите деца и да отделят повече средства за тяхното обучение. Рядко явление е по-голямо дете да бъде спирано от училище, за да гледа по-малките деца в семейството. По-големите деца, и особено момчетата, най-често през ваканциите работят заедно със своите родители. Не се съобщава за случаи дете да бъде експлоатирано от своите родители на трудовия пазар.

В квартала не липсват и ранни съжителства на брачни начала. Макар и да нямат подкрепата на основната част от населението, те са често явление сред маргиналните семейства. Зрелите хора осъзнават необходимостта от физическо, психическо и социално узряване на подрастващите. По-образованите родители направо заклемяват този тип съжителства и демонстрират решителност да не ги допускат в собственото си семейство. Интересното тук е, че и млади родители, дори и с маргинални характеристики, също изразяват резервирано отношение към това явление, но са по-скоро склонни да го приемат при свършен факт: „Откраднаха я! Какво мога да направя?“. Резервираността идва най-вече от невъзможността непълнолетните майки да се грижат пълноценно за своите деца. Налице са достатъчно категорични доказателства за затихване на старата традиция родителите да определят бъдещите брачни партньори на своите деца. Съобщава се и за трайна тенденция за влизане в брачни отношения след навършване на пълнолетие. Изразява се скептичност по отношение на налагането на санкции от оторизираните органи за това (липсата на интерес се посочва като основна причина), но се изразява съгласие с това, че до 16 години трябва да има строги санкции, за да не се налага „деца да отглеждат деца“.

3. Децата в общността

3.1. Грижа за бременните и родилките

Бременността на младите майки в квартала се следи от личния лекар, а при необходимост те се пращат на преглед при акушер-гинеколог в градската поликлиника. Съобщава се за малко случаи на недоносени деца от интервюираните майки. Те ни информират за нарочни правила на поведение в предродилния период както от страна на бременната, така и за тези, които общуват с нея, като: бременната жена не бива да бъде ядосвана; бременната жена не се бие; пред бременна жена не се яде, ако се налага, тя трябва непременно да опита от храната; бременната не бива да вдига тежко, да краде и т.н.

3.2. Родителски практики при отглеждането на децата от 0 до 3 години

Интервюираните жени от различни поколения твърдят, че тук децата са на особена почит и полагането на стриктни грижи за тяхното отглеждане е основно задължение на всяка майка. Кърменето се определя като една от най-важните отговорности на майката. То продължава най-често до година, а порядко и до две. Захранването на бебето с обща храна става след навършването на шест месеца. По традиция бебето се повива с пеленки също до шестия месец. Върху пеленките се повива и купено или ръчно приготвено детско одеяло, наречено „пуловер“. Все повече млади семейства обаче предпочитат да отглеждат бебетата си направо в бебешки дрешки. В квартала категорично не е позната практиката на осоляването на бебе. До 40 дни се спазва традицията бебето да не се изкарва навън, други хора да не влизат при него и пеленките му да не замръкват навън.

В процеса на отглеждане на бебе до 3 години най-големи грижи за него полага родната му майка, дори и тя да е непълнолетна. Свекървата и майката на младата родилка помагат със съвети и гледат бебето, когато е нужно. Бащата също се включва при възможност, общува често със своята рожба, особено ако тя е първа за него. Всички интервюирани съобщават за общуване както на ромски, така и на български език с най-новия член на фамилията. След втората година на малкото ромче често му се разказват и приказки, отново на двата езика.

3.3. Образование и здравни грижи за децата

В квартала има детска градина, която приема деца от три- до шестгодишна възраст. В нея постъпват ежегодно половината от средно 50 от този набор. В момента в градината се приемат деца в две целодневни и една полудневна група – общо 80 възпитаници. Всички завършващи деца се записват да учат в училища из града, а не се насочват към сегрегираното училище.

За най-малките има и организирани предучилищни групи в обособеното училище. Практиката показва, че в него остават децата от най-бедните семейства, които после продължават обучението си в училищните класове. По-заможните семейства сами превозват децата си в градските детски градини и училища и тази тенденция постоянно се разширява.

Никой от нашите респонденти не твърди, че му стигат парите за отглеждането и възпитанието на своите деца. Напротив, всички подчертават необходимостта от повече средства, за да може освен елементарните потребности от храна и дрехи парите да стигат и за учебници, помагала, материали, компютър. Нормална практика при всички ромски подгрупи е децата да донасят дрехите на по-големите братя и сестри или да се разменят на роднински принцип. Нови дрехи се купуват най-често преди празници и при роднински сватби.

В интервютата не се съобщава за деца в конфликт със закона. Най-често се споменават прояви на агресия и кражби. Не се съобщават случаи на наркомагии, проституция, насилие, бягство от къщи, трафик на хора. Изразява се открито страх от появата на наркотици в квартала заради зачестилите общувания с български младежи. В общината работи комисия за борба с противообществените прояви, която се занимава с по-тежките случаи на конфликти със закона.

Кварталът разполага и с начално училище за около 120 ученици. Реалното ежедневно присъствие според интервюираните роми се ограничава максимум до около 60 ученици от I до IV клас и в две подготвителни групи. По-голямата част от тези ученици са от най-маргиналните семейства в махалата. Самата училищна сграда е скромна, едноетажна постройка, а дворното пространство и вътрешният интериор на сградата слабо напомнят за образователно-възпитателна институция от съвременен европейски тип. Завършилите тук начален етап ученици трудно се адаптират в смесена образователна среда в условията на градските училища. Голяма част от тези деца отпадат от училище.

Тук е мястото да се посочи заслугата на местната ромска фондация „Шам“ и нейния председател за продължилия близо 10 години проект за десегрегация. Заедно с Общината организацията пое пътуването и адаптацията на децата от квартала във всички училища на града. По сведения на интервюираните благодарение на този проект образователната структура на населението в махалата се е подобрила значително и макар че проектът отдавна е приключил, записването в смесените училища из града вече е нормална практика.

Абитуриентските балове са на висока почит и към тях съществува подчертан интерес. Те са станали част от кварталната празничната система. Не са изключение и продължаващите образованието си във висши училища из страната. Понастоящем в квартала има повече от 10 висшисти и 4 – 5 студенти ежегодно във висши училища. Не е добър атестат за официалните власти обаче често посочваният факт, че завършилите средно и висше образование млади роми много трудно си намират подходяща работа и нуждата ги кара трайно да се изселят от града.

През последните две години на дистанционно обучение заради пандемичната криза всички роми отдават заслужена почит за самоотвержения труд на образователния медиатор за квартала.

Въпреки утвърдените стереотипи в общността няма рязко разграничение по пол в отношението на родителите към образователния статус. Учат се както

момчетата, така и момичетата. Дори момичетата са по-успешни в овладяването на най-високите степени на образователната система. Тенденцията децата да завършват по-висока образователна степен от своите родители, е трайна. Едновременно с това обаче се задълбочава и ранното отпадане от училище при нискообразовани родители. Посочваните причини са бедност, ранните женитби на момичета, миграция към по-големите градове и емиграцията в чужбина. Най-често се приключва с образованието след завършване на основна степен. Ромските деца в квартала растат в двуезична среда и в наше време в ранна училищна възраст те се справят много по-добре от собствените си родители в миналото с официалния български език.

Здравните грижи към децата се полагат от личните им лекари. За тях се прозвняват само добри думи, които ни карат да вярваме, че тук е постигната приемлива формула за детското здравеопазване. При необходимост от намесата на специалист личните лекари насочват децата към градската поликлиника, където те получават специализирана лекарска консултация и помощ.

4. Нагласи за развитие пред младите хора

Младежите между 14- и 22-годишна възраст най-често пред нас изразяват желанието си да живеят като модерни граждани с добро образование и конкурентни на пазара на труда. Най-често мечтаят да учат и работят в столицата или в чужбина. Никой няма намерение да скъса със семейната си среда и традициите в нея. Младите хора говорят за себе си като бъдещи лекари, учители, инженери, предприемачи – успели хора с престижно образование и сплотено семейство. Никой не мисли за автосегрегация на етнически принцип, напротив – всички виждат бъдещето си заедно с мнозинството, без да се изключват и смесените бракове. Нагласите им за създаване на семейство са свързани с разбирането, че това е най-добре да става след завършване на престижно образование и усвояване на пазарна професия. Виждат се масово като родители на не повече от две деца. Отношението им към изоставянето на деца е крайно негативно и неприемливо. Изтъкват процеса на десегрегация на собственото им образование като най-големия шанс в живота им – възможността да се срещнат, опознаят и учат със своите български връстници. Често споменават и името на покойния вече основател на процеса и ръководител на фондация „Шам“ Петър Борисов като голям приятел, учител и доброжелател.

Заклучение

От така проведеното изследване в ромския квартал следва, че най-страдащите от прогресивно обедняване и крайна маргинализация видимо са по-голямата част от представителите на подгрупите на рещетари и кошничари, от чиито среди децата имат най-нерадостно детство и са потенциално изложени на риск от изоставяне, агресия и насилие. По сведения на здравните медиатори в средите на двете подгрупи почти не се срещат хора в пенсионна възраст.

Похвално явление за кварталната общественост, като цяло, е, че не допуска както влизането и разпространението на наркотици сред нея, така и детската проституция не е намерила почва за развитие. Кражбите и противообществените прояви при децата са дребни и сведени до минимум. Здравеопазването, като цяло, е осигурено приемливо, а образованието видимо е ценност при по-голямата част от ромските семейства. Това са все индикатори, които дават много добра база за бъдещето на жителите на квартала.

С предложената разработка нямаме претенции за представяне и анализиране на целия спектър от проблеми с наличните дефицити на социалната среда, с които малките ромчета от кв. „Кошарник“ постъпват в образователните институции. С нея обаче отваряме широко вратата за изследвания на уязвими семейства в етнически обособени общности с оглед на бъдещата по-ефективна организация и управление на ученето и участието на децата и учениците в тях. Подценяването на описаните проблеми определено е неразделна част от неудачите при планирането, организацията и практическата реализация на цялостната образователно-възпитателна дейност при работа с такива семейства досега. А когато става дума за ромски деца, поставени да се обучават в етнически обособена образователна среда, тогава кръгът от проблеми с тях се увеличава значително. Предложеното изследване позволява на учителите и ръководителите на детски градини и училища да идентифицират и анализират социокултурните им проблеми и да планират подходящи мерки за тяхното преодоляване. За успешната им реализация на преден план излизат дейности, базирани на взаимното уважение, емпатията и сътрудничеството, от които се нуждаят всички. Едновременно с това следването на предложения изследователски модел ще позволи да се избегне и взаимното разочарование, което сега е основен проблем при взаимодействие между ромските семейства от обособените квартали и учителите в детските градини и училищата в тях.

БЕЛЕЖКИ

1. Предложената разработка е неразделна част от поръчано от УНИЦЕФ и непубликувано досега изследване.

ЛИТЕРАТУРА

- БУТ, Т. & ЕЙНСКОУ, М., 2002. *Индекс за приобщаване – ръководство за управление на приобщаващите процеси в училище*. София: Изд. на Центъра за приобщаващо образование
- ИВАНОВА, Г., 2015. Предизвикателството „приобщаващо образование“. В: Танкова, Р. (съст.). *Предизвикателствата на приобщаващото образование*. Сборник с доклади на участниците в проекта

„Приобщаващо образование“, с. 5 – 26. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“.

REFERENCES

- BOOTH, T. & AINSCOW, M., 2002. *Indeks za priobshtavane – rakovodstvo za upravljenie na priobshtavashtite protsesi v uchilishte*. Sofia: Izd. na Tsentera za priobshtavashto obrazovanie.
- IVANOVA, G., 2015. Predizvikelstvoto „priobshtavashto obrazovanie“. In: Tankova, R. (Ed.) *Predizvikelstvata na priobshtavashtoto obrazovanie*. Sbornik s dokladi na uchastnitsite v proekta „Priobshtavashto obrazyovanie“, pp. 5 – 26. Plovdiv: Paisiy Hilendarski.

MODEL FOR RESEARCH OF SOCIO-CULTURAL ENVIRONMENT FOR ACHIEVING A MORE EFFECTIVE ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF THE LEARNING AND PARTICIPATION PROCESS OF CHILDREN AND STUDENTS, BELONGING TO VULNERABLE COMMUNITIES

Abstract. The aim of the study is to provide directors of educational institutions, experts from regional education departments, as well as specialists in municipalities with an accessible model for researching families with varying degrees of vulnerability with a view to more effective organization and management of learning and participation. of children and students from these families. Identifying and getting acquainted with the specific features of the living environment of communities and especially the most at-risk families between them, allows each teacher to change themselves and the educational environment to make it more inclusive and meet the individual needs of every child. The model allows every pedagogical specialist who finds himself in such a cultural and educational environment to organize and purposefully subordinate his activity to get to know the specifics of life of his graduates and put his work on a scientific basis. The research can be reproduced with each formed problem community in urban or rural environment.

Keywords: socio-cultural environment; vulnerable families; organization and management

✉ **Assoc. Prof. Yosif Nunev, DSc.**

ORCID iD: 0000-0001-6020-058X

Pedagogical College – Pleven

St. Cyril and st. Methodius University of Veliko Tarnovo
Pleven, Bulgaria

E-mail: inunev@ts.uni-vt.bg